

ӘОЖ 347.9(574)
FTAMP 10.01.11
JEL K1

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2024-1-2-14-23>

КАЛШАБАЕВА М.Ж.,^{1*}

докторант.

*e-mail: manshuk.1981@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9578-5020

САРТАЕВ С.А.,²

з.ғ.к., доцент.

e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9865-7363

¹«Туран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚҰҚЫҚТЫҚ КОНФЛИКТ ТҮСІНІГІНІҢ ТАБИҒАТЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақалада әлеуметтік конфликт және құқықтық конфликт түсініктеріне шолу жасап, аталған құқықтық түсініктерге анықтама беріліп, конфликтінің құқықтық үдеріске айналу ерекшеліктерін, оның объективтік және субъективтік жағы, құқықтық конфликтінің нысаны ретінде даудың табиғатына құқықтық-теориялық талдау жасалып, авторлар конфликт пен құқықтық конфликт түсініктеріне анықтама беруге талпыныс жасайды. Аталған жайттарды саралау үшін, конфликтіні зерттеудің теориялық аспектілерін өңдеуде конфликт түсінігін зерттеп жүрген ғалымдардың ғылыми еңбектері мен бірқатар шет елдік ғалымдардың конфликт туралы ғылыми еңбектеріне шолу жасалып, олардың конфликт туралы көзқарастарына талдау жасалды. Авторлар конфликт деп адамдар арасындағы әлеуметтік-құқықтық байланыс пен қатынастың қалыпты көрінісі, көзқарастар, мүдделердің сәйкессіздіктерінің қақтығысы кезінде өзара әрекеттесу тәсілі, өз мақсаттарын көздейтін екі немесе одан көп тараптардың өзара байланысты қарсыласуы деп, ал құқықтық деп кез-келген мемлекетаралық конфликтілерді, соның ішінде шартпен байланысты емес тараптар арасындағы конфликтілерді сондай-ақ барлық еңбек, көптеген отбасылық, өндірістік, тұрмыстық және ұлтаралық конфликтілерді, егер олар елдің конституциясын, билік тармақтарын, ұлт мәртебесі мен халық мәселесін қозғайтын болса табиғаты бойынша құқықтық деп танылады деген қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: конфликт, құқықтық конфликт, құқықтық дау, конфликтология, әлеуметтік қарама-қайшылық, келісім.

Кіріспе

Өзектілігі. Адамзат тарихы өмір сүру мен ортақ қызмет етудің кез-келген саласында конфликтілердің туындайтынын дәлелдеп келеді. Олар қоғамның дамуының барлық сатысында адамзаттың ажырамас бөлігін құрайды. Сондықтан да адамзат өзінің даму тарихында конфликтілерді басқаруға мүмкіндік беретін әдіс-тәсілдерді іздеумен және ғылыми таным қалыптастырумен келеді. Соңғы уақыттарда конфликтологияның теориялық, тәжірибелік маңызы артты. Бұл өз кезегінде елдегі әлеуметтік-экономикалық реформалармен, нарықтық қатынастың құрылуымен байланысты. Конфликт мәселесіне, оны шешу жолдарына қызығушылықты сондай-ақ, экономика мен әлеуметтік саланың күйзелісті жағдайымен, қоғамдағы өнегелік талаптардың төмендеуімен, елдегі әлеуметтік қиыншылықтардың өсуімен де байланыстыруға болады.

Алайда отандық ғылым конфликт теориясының тұжырымын жасауда батысқа қарағанда көш төмен. Осы күнге дейін конфликтінің жалпы мойындалған теориясы қалыптаспаған.

Конфликтологияның рөлі мен маңызын сипаттаудың әдістемелік тұрғысында елеулі айырмашылықтар көрініс табады. Тұжырымдаманың көптігімен конфликтіге оның маңызы мен мақсатына өздігінше көзқарастар қалыптастыру қажеттілігімен санасуға тура келеді.

Мәселе. Қазіргі уақытта құқықтық конфликтіге біртұтас әдістемелік және толыққанды көзқарас жоқ. Аталған институтты зерттеудің нәтижелері бір-бірінен алшақ және бір-біріне қарама-қайшылығы соншалық, осы күнге дейін әлеуметтік-құқықтық өмірдің институты ретінде құқықтық конфликтінің нақты және бір мағыналы анықтамасы жоқ.

Мақсаты. Осыған байланысты мақаланың мақсаты әлеуметтік конфликт және құқықтық конфликт түсініктеріне шолу жасап, аталған құқықтық түсініктерге анықтама беру, конфликтінің құқықтық үдеріске айналу ерекшеліктерін, құқықтық конфликтінің нысаны ретінде даудың табиғатын талдау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Мақалада әлеуметтік конфликт және құқықтық конфликт түсініктеріне шолу жасап, аталған құқықтық түсініктерге анықтама беру, конфликтінің құқықтық үдеріске айналу ерекшеліктерін, құқықтық конфликтінің нысаны ретінде даудың табиғатын талдау жасалады. Аталған жайттарды саралау үшін конфликт түсінігін зерттеп жүрген ғалымдардың ғылыми еңбектері мен бірқатар шет мемлекеттерінің конфликт туралы ғылыми еңбектеріне шолу жасалып, талдау жасалды.

Мақаланың әдіснамалық негізін талдау, синтез, салыстырмалы-құқықтық, логикалық-құқықтық, тарихи, статистикалық әдістері құрайды.

Әдебиетке шолу

Көптеген көрсеткіштер бойынша (қабылдау рәсімі, көпшіліктің еркін бекіту, мемлекетпен қамтамасыз етілуі, жалпыға міндеттілік ж.т.б.) басқа қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалардан елеулі түрде ерекшеленетін, нормативті түрде бекітілген жүріс-тұрыс ережелерінің болуы заңды (юрисдикциялық, құқықтық) саланы құрады. Бұл салаға түсетін барлық құбылыстар, жүріс-тұрыс, қоғамдық қатынастар ерекше белгілер мен өзіндік ерекшеліктерге ие болады. Қоғамның даму үдерісінде оның ішкі жүйесінде, адамдар арасында белгілі-бір қайшылықтар пайда болады, ол өз кезегінде конфликтіге ұласып кетуі мүмкін. Олар экономикалық, әлеуметтік, саяси, басқару, отбасылық, еңбек және басқа да қатынастарды қозғайды. Адамзат тарихы өмір сүру және бірлескен қызмет салаларында кез-келген конфликт болатынын дәлелдейді. Ол қоғамның дамуының барлық кезеңінде адамзатпен ілесіп келеді және ілесіп жүреді, ажырамас бөлігі болып табылады. Адамзат тарихы – ол конфликт пен келіспеушілік тарихы [1, 39]. Сондықтан адамзат өзінің дамуының барлық тарихында конфликтілерді басқаруға мүмкіндік беретін әдіс-тәсілдерін іздей отырып, ғылыми таным саласын қалыптастырды. Мұндай ғылымдарға әлеуметтану және құқық социологиясы; құқықтану; конфликтология және құқықтық конфликтология жатады. Конфликт табиғатын зерттеуде осы ғылымдарды синтездеу конфликтілердің алдын-алу мен шешудің жолдары, әдіс-тәсілдерін табуға, құқықтық конфликт табиғаты мен ерекшеліктерін анықтау құқық шығармашылық және құқық қолдану қызметін оңтайландыру жолында тағы бір қадам жасауға мүмкіндік береді.

Конфликтіні зерттеудің теориялық аспектілерін өндеуде американдық әлеуметтанушы Т. Парсонс негізін қалаған ұйымның құрылымдық функционалдық үлгісі маңызды орын алады. Ол қоғамды адамдар арасындағы қатынастың жүйесі, ал оларды байланыстырушы норма мен құндылықтар деп қарастырды. Т. Парсонс келесідей ережелерге сүйенді [2, 52]. Кез-келген әлеуметтік жүйе салыстырмалы түрді бекем және жақсы шоғырлынған құрылым болып табылады; бұл жүйенің әрбір элементінің өзіне тән функциясы бар; әлеуметтік құрылымдардың қызмет етуі қажетті тұрақтылық пен шоғырлануды қамтамасыз ететін қоғам мүшелерінің келісіміне негізделеді.

Т. Парсонс әлеуметтік жүйені мынадай 4 қызмет талаптарын ұсынатын белгілі бір ұжымдық тип деп түсінді:

- 1) сыртқы объектілерге бейімделу
- 2) мақсатқа жету

3) жүйелердің шоғырлануы

4) нормативті құндылықты үлгідегі құрылымдық нысандарды жаңғырту.

Бейімделу экономикалық қатынастарды қамтамасыз етеді, мақсатқа жету саяси жағдайларды, шоғырлану құқықтық нормалар мен әдет-ғұрыптарды, құрылымдардың жаңғыруы – әлеуметтік институттарды, наным сенім мен моральды қамтамасыз етеді деп есептелді.

Әлеуметтік жүйелердің ішкі қақтығысы, сәйкесінше ұдайы конфликтілердің пайда болу ақиқаты мойындалғанын айта кету керек. Жалпы Т. Парсонс «үйлесімділікті» яғни жүй элементтерінің арасында конфликтісіз қатынасты қолдады. Конфликт әлеуметті ауытқушылықты, яғни жеңіп шығылуы керек ауру іспеттес деп қарастырылды [2, 52].

Зерттеушілер мінсіз қызмет етіп, басқарылатын ұйымдардың өзінде конфликтілер туындайтынына назар аударғанын айта кету керек. Бұл жағдай әлеуметтік жүйенің қандай да бір үлгісі тұрақты консенсусты қамтамасыз ететініне күмән келтірді. Конфликтіге ұласатын әлеуметтік қарама-қайшылықтардың табиғи және заңды сипатымен санасу керек екендігі жөніндегі түсінік беки түсті. Осылайша XX ғасырдың 50 жылдарының басынан бастап АҚШ, Германия, Франция басқа да батыс елдерде конфликтінің заманауи тұжырымдамасы қалыптасып, кеңінен тарала бастады.

Конфликтіге қатысты француз әлеуметтанушысы А. Туреннің көзқарасы ерекше. Ол «Конфликт – қарама-қайшылықты, қандай да бір бүлікті білдірмейді, ол қоғамда өздігінен пайда болатын әлеуметтік нысан болып табылады; конфликт әлеуметтік болмыстың қандай да бір саласымен байланысты емес, ол барлық жерде бар және қоғамдық өмірдің барлық салаларында мойындалуы тиіс.» – деп пайымдайды. Конфликт әлеуметтік және мәдени ұйымдастырушылық деңгейде бар. Осындай тәртіп бар жердің барлығында және оны даулау да болуы тиіс. Қоғамдық жағдай емес, адамдардың әрекетімен санасымен басқарылады. Ал ол мәдени инновация мен қоғамдық конфликтілердің нәтижесі болып табылады [3, 47].

Тағы да әйгілі тұжырымдаманың бірін американдық әлеуметтанушы және экономист К. Боулдинг келтіреді. Ол да конфликтілер барлық жерде бар, ұдайы дұшпандыққа ұмтылу және өзі сияқтылармен күресу тойтарылуға жатпайтын күш, зорлық, күштеу адам табиғатына тән деп есептейді. К. Боулдингтің пайымдауынша конфликтілер жалпы үлгілер бойынша пайда болады және дамиды, біркелкі элементтер арқылы көрініс табады және әлеуметтік жағдайлардан ажырамайды, олардың алдын-алуға және тойтарыс беруге болады. Конфликтінің алдын-алу үш сәтті қамтиды: пайда болған қайшылықтың себебін түсіну, оларды жоюдың келісілген әдістерін ақылмен таңдау, адамдардың өнегелік жетілуі [4, 119].

Бірқатар неофрейдтік бағытты ұстанушы психологтар – конфликт бастауы бір жағынан адамның қауіпсіздікке ұмтылуында, ал екінші жағынан өз қалауын жүзеге асырудың астарында жасырынып жатыр деп тұжырымдайды. Конфликт себептері жеке тұлғаның құндылықтары мен оның қоғамдағы нақты жағдайы, жоғары қажеттіліктер мен оларды қанағаттандырудың физикалық тұрғыда мүмкін еместігі арасындағы қарама-қайшылықтан көруге болады [5, 84].

Кейбір психоаналитиктер пікірінше конфликт өз шешімін адамның түрлі үлгідегі жүріс-тұрысынан табады: «адамдарға талпыну», «адамдардан қашу», «адамдарға қарсы ұмтылу» [6, 28].

Біздің отандық ғылым конфликт теориясының тұжырымын жасауда батысқа қарағанда көш төмен. Кеңестік одақ кезеңінде 20 жылдар мен 70 жылдар аралығында әлеуметтану, психология толықтай ұмытылып кетті деуге болады. Конфликтология да мойындалып, дами қойған жоқ. Конфликтіні сипаттау және бағалауға арналған ғылыми зерттеулер елімізде 80 жылдардан кейін пайда бола бастады.

Осыған байланысты бірқатар Ресей ғалымдарының ғылыми пайымдауларын келтірсек. Бірқатар авторлар технократтық тұрғыда назарды техносалада, яғни басқарудың күрделі жүйесі қолданылатын жерде болатын конфликтіге аударады. XX ғ. Әлем эргатикалық болды; адамзат ғаламат энергетикалық және ақпараттық ресурстарға ие болды. Алайда молайған мүмкіндіктер бола тұра адам әлі де болса өз-өзіне ие бол алар емес. Нәтижесінде түрлі көлемдегі, маңыз бен ерекшеліктегі конфликтілердің болмауы мүмкін емес [7, 132].

Авторлардың басқа ұжымы конфликтілердің табиғатын, себептерін, субъектілері мен объектілерін, ең көп таралған түрлерін құқықтық конфликтілер шеңберінде қарастырады. Біріншіден осы тұрғыда олар конфликтілік жағдайларды, оның күрделілігі мен даму механизмін талдап, конфликтінің алдын-алу мен шешу әдістерін жүйелейді. Құқықтанушы-заңгерлер

конфликтілерді жағымсыз құбылысқа жатқызатын әдістемелік көзқарасты ұстанады. Өйткені әлеуметтік өмірдің мәселелерін оң шешуді тежейді деп есептейді [8, 102].

Басқа әлеуметтік-саяси тұрғыда да көзқарастар бар. Мұнда конфликт табиғаты, қозғаушы күштер мен мотивация, оларды шешу әдістері, заманауи әлемде болып жатқан әлеуметтік-саяси үдерістермен тығыз байланыстырыла зерттеледі. Бұл тұжырымдама авторларының пайымдауынша конфликт – қоғамдық өмірдің қалыпты құбылысы, ал оның алдын-алу, дамуы қажетті пайдалы іс болып табылады. Мүдделердің жалпы үйлесімі – ол адамдарды адасуға алып келетін миф. Қоғам, билік органдары және жекелеген тұлғалар өз іс-әрекеттерінде егер конфликтілік жағдайларға көз жұма қарамай, керісінше конфликтіні реттеуге бағытталған нақты ережелерге сүйене отырып әрекет етсе анағұрлым тиімді нәтижелерге қол жеткізеді [6, 28].

Негізгі ережелер

Құқықтық конфликт жөніндегі ғылыми көзқарастар күрделі эволюциялық жолды жүріп өтті. Әлемдегі дамудың барлық сатысындағы қоғамдық қарама-қайшылықтардың шиеленісуі, қоғамның демократиялануына жалпылама ден қоюшылық, экономикалық және әлеуметтік дамудың кейбір тенденцияларын реттеуге талпыныстардың белсенділігі, әлеуметтік зерттеулерді қолдану XIX ғасырдың соңына қарай құқықтық конфликті бөліп қарастыруға алып келді.

XX ғ. екінші жартысында конфликтологияның дамуына маңызды рөл атқарған Л.А. Козердің «Әлеуметтік конфликт функциялары» атты жұмысы болды. Мұнда автор: әлеуметтік, соның ішінде құқықтық конфликтіде тек жоюшы ғана емес, сондай-ақ жаңашылдық функциясын атқарады деп есептейді [9, 45]. Л.А. Козердің анықтауынша конфликт – ресурстар тапшылығынан қарсы тараптардың арасында күрес тудыратын және өзіне бейтараптандыру, зиян келтіру немесе қарсыласты жоюға талпынатын мінез-құлық [10, 8]. Л.А. Коузер конфликтінің себептерін, шиеленісуі, ұзақтығы мен қызметтерін талдайды. Ол заңдылықты бұзу талаптарын қарастырмайды, зерттеу шеңбернен тыс деп есептейді.

Құқықтық конфликтологияның дамуында маңызды кезең болып В.Н. Кудрявцев зерттеулерін айтуға болады. Құқықтық конфликт – әлеуметтік конфликтінің нысаны болып табылады. Әрі қарай құқықтық конфликтіні зерттеу мен талдаудың 2 негізгі аспектісін бөліп қарастырады: құқықтық нормалардағы қарама-қайшылықтар негізінде пайда болатын және дамитын конфликтілер, құқықтық саладан тыс және тек заңды белгілерге ие бола бастайтын, өтпелі және аралас сипатта болатын үдерісте ғана пайда болатын және дамитын конфликтілер, яғни мұндай конфликтілердің бастапқы себеп-салдары заңды саладан тыс жүреді және ол экономикалық, ұлттық, жеке мүдделермен байланысты болады [11, 14].

Қазіргі уақытта құқықтық конфликтологияны басқа құқықтық ғылымдармен, әсіресе құқықтық социологиямен байланыстыру тән. Әлеуметтанушылар көбінесе құқықтық конфликтіні қарама-қайшылықтың шекті шиеленісуі, жеке тұлғалардың, әлеуметтік топтар, ұлттар, санаттар, мемлекеттің мүдделері мен көзқарастарының сәйкес келмеуі деп сипаттауға бейім. Заңгерлер конфликтіні әдетте қарама-қайшы субъектілердің тайталасы, бір-біріне кереғар, сәйкес келмейтін мақсаттары бар тараптардың қарсылығы деп анықтайды [12, 256].

Нәтижелер мен талқылау

Құқықтық конфликт деп біз адамдар арасындағы әлеуметтік-құқықтық байланыс пен қатынастың қалыпты көрінісі, көзқарастар, мүдделердің сәйкессіздіктерінің қақтығысы кезінде өзара әрекеттесу тәсілі, өз мақсаттарын көздейтін екі немесе одан көп тараптардың өзара байланысты қарсыласуы деп түсінеміз.

Формальды түрде құқықтық конфликт: а) тараптардың құқықтық қатынастарымен анықталады; ә) конфликтінің объектісі, пәні, субъектісі және мотивациясы құқықтық белгілерге ие; б) тараптардың құқықтық қарсыласуы білінеді; в) конфликт құқықтық (ең бірінші заңды) салдарға ие.

Бірқатар конфликтілер құқықтық және құқықтық емес элементтерді де қамтиды. Ол өз кезегінде конфликт құрылымын өзгертуі мүмкін. Мұндай конфликтілерді аралас деп атау кеңінен тараған олардың даму тенденциялары факторлар мен жағдайлардың әсер етуіне байланысты түрлі болуы мүмкін.

Егер кең мағынада құқықтық конфликтінің табиғаты қоғамдық дамудың әлеуметтік қарама-қайшылығымен анықталса, ал тар мағынада табиға және позитивті құқық арасындағы қарама-қайшылықты білдіреді. Табиғи құқықтар мүдделер, қажеттіліктер, құндылықтарды қанағаттандырудың қалаған деңгейі туралы түсінікке негізделеді. Позитивті құқық қоғамдық өндірістің даму талаптарында оларды қанағаттандырудың мүмкін болар деңгейімен анықталады. Құқықтық конфликтінің мәні субъективтік сипаттағы қоғамның құқық пен мүдделер, қажеттіліктер мен құндылықтар жүйесінің өзара әрекеттесуінде болып табылады. Алайда құқықтық нормалардағы қарама-қайшылықтар салдары ретінде пайда болып, дамитын құқықтық конфликтілер де бар: мұндай конфликтілер заңды конфликтілер деп танылады.

Табиғи және позитивті құқық арасындағы конфликт мемлекет пен құқықтың даму кезеңдеріндегі әр қоғамға тән. Тоталитаризм талаптарындағы конфликтсіздік – ол заңды конфликтілердің жасырын нысаны, олар қанды және қатыгез басып жаншылғанымен, нақты және потенциалды түрде бар болатынын жоққа шығара алмаймыз [13, 88].

Құқықтық конфликт табиғаты өте күрделі, өйткені объективті және субъективті жақтары бар. Құқықтық конфликтінің объективті жағы оны тудырушы факторлармен түсіндіріледі. Бұл экономикалық, құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және басқа да факторлар. Субъективтік факторлар қатарына конфликтінің мотивациясынан көрініс табатын, кездейсоқ факторлармен анықталған әлеуметтік психологиялық факторларды жатқызу керек. Бұл факторлардың барлығы қандай-да әлеуметтік топқа жатуына байланысты жеке тұлғаның санасының ерекшелігімен сипатталатын, қажеттіліктер, мақсаттар, мүдделер, құқықтық бағдардың қалыптасуына алып келуі мүмкін.

Бір конфликт түрінен басқасына ауысу мүмкіндігін анықтайтын, түрлі конфликтілер арасында белгілі-бір байланыс болады. Осыған байланысты бастапқыда саяси болған құқықтық конфликт құқықтық саясатқа ұласуы мүмкін, этноұлттық конфликт заңды нысанға айналуы мүмкін ж.т.б.

Құқықтық конфликт туындауы үшін келесідей үдерістер мен құбылыстар қажет: конфликтілік жағдайдың пайда болуына алғышарттар; конфликтінің объектісі, субъектісі, конфликтілік құқықтық қатынас сияқты элементтерден тұратын жағдайлар, бұл өз кезегінде субъектінің конфликтілік жағдайдың субъективтік жағын түсінуі мен қабылдауын, өз мүдделері мен басқа субъектіні өз мүдделерін қанағаттандыруда бөгет ретінде түсінуін білдіреді; бір тараптың конфликтілік деңгейге өтпелі кезеңде өз мүдделерін қорғау үшін жасалған әрекеттері [14, 241]. Аталған үдерістер мен құбылыстардың реттілігі өзгеріп отыруы мүмкін, бұл өз кезегінде құқықтық конфликт құрылымын анықтайды. Қандай жағдайда да құқықтық конфликт ол конфликтілік қатынас пен конфликтілік әрекет болып табылады.

Құқықтық конфликтінің табиғатын нақты ашу үшін және оны басқа ұқсас құбылыстардан айыру үшін конфликтінің: кеңістіктік, уақыт және ішкі жүйелік шекараларын анықтайтын 3 аспектісін бөліп қарастыру керек.

Конфликтінің кеңістіктік шекаралары конфликт болып жатқан территориямен анықталады. Бұл территорияның ең кішкентай кеңістіктен бастап (мысалы тұрғын үй алаңы) бүкіл жер шарының барлығына дейін түрлі бола алатыны белгілі. Конфликтінің нақты анықтамасы халықаралық қатынастарда маңызды. Тарихта мұндай міндет Қарабах, Тәжікстан, Солтүстік Кавказ және тағы басқа жерлерде болған ұлтаралық конфликтілер кезінде пайда болды. Мұндай жерлерде превентивті шараларды жүзеге асыру үшін конфликтінің территориялық шекараларын нақты анықтау қажет болады [15, 327].

Уақыт шекаралары – конфликтінің басталу және аяқталу ұзақтығы. Конфликтіні басталды немесе аяқталды деп есептеу қандай да бір сәтте оның қатысушыларының әрекеттеріне заңды баға берумен байланысты. Әсіресе конфликтіге қайта қосылған тұлғаның ролін дұрыс бағалау үшін маңызды болып табылады.

Ішкі жүйелік шекараны анықтау конфликт тараптары ішінен оның қатысушыларын бөліп шығарумен тығыз байланысты. Дауласушы тараптармен қатар конфликт қатысушылары болып арандатушылар, ұйымдастырушылар, арбитражды судьялар, кеңесшілер, дауласушы тұлғалардың жақтастары мен қарсыластары болуы мүмкін. Бұл тұлғалардың барлығы – жүйе элементтері. Конфликтінің жүйедегі шекаралары оған қаншалықты қатысушылар шеңберінің тартылғанына қарай болмақ.

Құқықтық конфликтология конфликтіні құқық тұрғысынан сипаттайтын ерекшеліктерін зерттейді [16, 186]. Мұндай көзқарастың теориялық мәні конфликтіні мемлекеттік институттармен ұштастыру мүмкіндігінде және сәйкесінше конфликтілерді абстрактілі әлеуметтік кеңістікте емес, әрекет ететін құқықтық құралдар мен құрылымдармен нақты байланысында қарастыру болып табылады. Осыдан келіп мұндай көзқарастың тәжірибелік мәні де шығады: құқық нормалары конфликтінің пайда болу, дамуына және шешілуіне әсер ете ала ма, ал егер ете алса оның тиімділігін қалай арттыруға болады, конфликтінің қандай элементтері құқықтық табиғатқа ие болуы мүмкін және қандай конфликт құқықтық деп танылуы мүмкін?

Түрлі конфликтілермен танысу құқықтық көзқарастар тұрғысынан олардың біртектес емес екендігі жөніндегі қорытындыға алып келеді. Мейлінше толық құқықтық аспектілер екі немесе бірнеше құқықтық нормалар арасындағы қарама-қайшылықтарға байланысты пайда болатын және дамитын конфликтілерде толық көрініс табады. Бұл құқықтық конфликтілер болып табылады (тар мағынада). Қарсыласушы тараптардың мүдделері мен ниеттері мұндай конфликтілерде құқықтық нормалардың мәне мен мағынасымен анықталады, қатысушылардың әрекеттері де осыған тікелей байланысты. Мұндай конфликтілердің басталуы да, аяқталуы да заңды құралдар мен рәсімдерді пайдаланумен тығыз байланысты [17].

Алайда конфликтінің көпшілігі заңды саладан тыс туындайды және даму үдерісі нәтижесінде ғана заңды белгілерге, өтпелі және аралас сипатқа ие болады. Мұндай конфликтілердің мотивациясы бастапқыдан заңды саладан алшақтау және ол экономикалық, ұлттық, әлеуметтік-жеке немесе қоғамдық мүдделермен байланысты. Бұл біртіндеп қана заңды нысанға айналатын «мүдделер қайшылығы» ұғымының толық мағынасы.

Мүдделер конфликтісіндегі құқықтық элемент түрлі деңгейдегі қарқында көрініс табуы мүмкін. Кейде бұл элемент өте әлсіз түрде көрініс тауып, басқа қозғаушы мотивтер белең алуы мүмкін. Мысалы, қызғаныш нәтижесінде пайда болатын жеке конфликт мотивациясында заңды рөлді қатысушылардың біреуінің конфликтіні криминалды салдарға алып келуі мүмкін деген күмән қорқынышы, сондықтан жағдайдың әрі қарай дамуын болдырмау үшін сақ болуы мүмкін. Көпшілік жағдайда мұнда эмоция басым болады және өнегелік (мүмкін діни) нормалар әрекет етеді.

Ал мұрагерлік дауларда, меншік құқығы жөніндегі кез-келген дауларда жеке тұлғалар немесе мекемелер заңға сүйене отырып өздерінің құқықтарын талап еткенде құқықтық элемент мүлде басқа мәнге ие болады, яғни конфликт құқықтық деп танылуы үшін конфликтінің барлық элементтері мотивация, қатысушылары, объектісі ж.т.б. құқықтық сипатта болуы тиіс немесе жоқ дегенде бір элемент құқықтық белгілерге ие болуы жеткілікті.

Біз соңғы шешімді мақұлдай отыра, құқықтық конфликт деп дау қандай да болмасын тараптардың құқықтық қатынастарымен (олардың заңды мәні бар әрекеттері мен жағдайларымен) байланысты кез-келген конфликтіні тану керек деген пікірдеміз және сәйкесінше субъект немесе олардың мінез-құлық мотивациясы құқықтық белгілерге ие конфликт объектісі, ал конфликт құқықтық салдар туғызады.

Құқықтық деп кез-келген мемлекетаралық конфликтілерді, соның ішінде шартпен байланысты емес тараптар арасындағы конфликтілерді есептеуге болады. Барлық еңбек, көптеген отбасылық, өндірістік, тұрмыстық және ұлтаралық конфликтілерді егер олар елдің конституциясын, аймақтар арасындағы келісім немесе билік тармақтарын, ұлт мәртебесі мен халық мәселесін қозғайтын болса табиғаты бойынша құқықтық деп танылады.

Осы жерге дейін біз құқықтық конфликтілерді оларға тән әлеуметтік конфликтілердің құрылымдық және функционалдық сипаттамалар тұрғысынан қарастырып келдік. Ендігі жерде заңды нысанға ие құқықтық конфликтілердің мінездемесін қарастыру маңызды, яғни құқықтық конфликтілердің түрлі құрылымдық функционалды сипаттамасын қарастыратын боламыз.

Құқықтық конфликт қатысушылары заңды және жеке тұлғалар болуы мүмкін. Заңды тұлғалар арасында талас-тартыс болған реттерде конфликт міндетті түрде заңды сипатқа ие болады, өйткені бұл субъектілер арасында құқықтық қатынас орнайды және мұндай конфликтілерді тек заңды жолмен ғана шешу мүмкін болады.

Ал конфликт физикалық тұлғалар арасында туындаса, онда жағдай түрлі сипатқа ие болуы мүмкін. Физикалық тұлғалар әдетте белгілі-бір құқықтық қатынас субъектілері болып табылады. Бұл олардың конфликтідегі мінез-құлқына әсер етеді. Белгілі-бір құқықтық қатынастағы

қатысушы өз мінез-құлқын бар құқық нормаларымен өлшеп отыруы тиіс, жағдайдың ушығуын, өршуін құқық қорғау органдары «немқұрайлы қалдырмауы» мүмкін екенін ұмытпауы тиіс.

Конфликт субъектісі оның салдары нәтижесінде азаматтық, әкімшілік немесе қылмыстық үдерістің талапкер, жауапкер, жәбірленуші, күдікті немесе куәсі ретінде қатысушысы болуы мүмкін. Мұндай жағдай конфликт субъектісінің көпшілігінде туындайды. Кейбір жағдайларда конфликттің құқықтық аспектісі таңдаулы, яғни барлығына емес, тек жекелеген қатысушыларға ғана қатысты болады. Мысалы жаппай тәртіпсіздік. Барлық қатысушылар мемлекет азаматы бола тұра, конституциялық міндеттермен байланысты болса да, қылмыстық кодекске сәйкес заңды қатынастар топтың бәріне емес жаппай тәртіпсіздікті ұйымдастырушылар мен белсенді қатысушыларға ғана пайда болады.

Конфликттің негізгі субъектілері қарсыласушы тараптар болып табылады. Алайда бұл конфликтке қатысушылардың барлығын кең мағынада тікелей дауласушылар деп айтуға болмайды. Арандатушылар, пассивті куәлер мен куәгерлер, делдалдар және басқа да тұлғалар болады. Қарсыласушы тараптар деп конфликтте бір-біріне белсенді (шабуыл немесе қорғаныс) әрекеттерін жасайтын қатысушыларды айтады. Әр тарап бір уақытта көп қатысушылар қатысатын басқа да конфликтілерге тартылуы мүмкін. Сонда да қарсыласушы тараптар конфликттің өзегі болып табылады. Егер оның біреуі қандай-да себеппен шығып калса – конфликт тоқтайды (немесе қатысушылар құрамы өзгереді).

Сонымен құқықтық конфликт субъектілері – конфликттік қатынас шеңберінде өзінің материалдық және материалдық емес мүдделерін жүзеге асырушы құқық субъектілері болып табылады. Құқықтық конфликт субъектілерінің белгілеріне мыналар жатады: әлеуметтік сипат, яғни субъектілер бұл индивидтер немесе адамдар ұжымы, әлеуметтік емес сипаттағы пәндер (жануарлар, материалдық және материалдық емес табиғат заттары, табиғи құбылыстар, апаттар) құқықтық конфликт субъектілері ретінде бола алмайды; құқық субъектілікке ие болу – құқықтық конфликттің субъектілері тек құқық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілікке ие тұлғалар бола алады.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты құқық субъектілерін бірқатар негіздер бойынша ажыратуға болады. Құқықтық конфликт үдерісінде жүзеге асырылатын мүдделер сипатына байланысты: конфликт шеңберінде тікелей мүдделерді жүзеге асыратын субъектілер (қарсыласушы тараптар); конфликт шеңберінде өзгелердің мүдделерін қорғайтын субъектілер; конфликтте жария мүдделерді қорғайтын субъектілер (органдар, лауазымды тұлғалар құқық қолдану қызметін жүзеге асырады); конфликт шеңберінде кәсіби мүдделерді жүзеге асырушы субъектілер.

Құрылым бойынша құқықтық конфликт субъектілері: жай (жеке) субъектілер (азаматтар, азаматтығы жоқ тұлғалар, шетелдіктер, босқындар, мәжбүрлі қоныс аударушылар ж.т.б); күрделі (ұжымдық) субъектілер болуы мүмкін. Соңғысы өз кезегінде: ұжымдық субъектілер – заңды тұлғалар (мемлекет, жария-құқықтық және жеке құқықтық заңды тұлғалар), заңды тұлға болып табылмайтын ұжым субъектілері (мемлекеттік мекемелер, діни конфессиялар, ұйымдасқан қылмыстық топтар).

Құқық субъектілік көлемі бойынша толық құқық субъектілікке ие және толық емес құқық субъектілікке ие субъектілер болып бөлінеді. Конфликт субъектілерінің құқық субъектілігі – бұл тұлғаның конфликтке қатыса алуының және өздігінше саналы түрде конфликт шеңберінде өзінің заңды мәні бар мүдделерін жүзеге асыру немесе құқыққа қайшы әрекет жасағаны үшін жауапкершілік арқалай алудың әлеуетті және нақты мүмкіндігін сипаттайтын арнайы белгі.

Субъектілік құрамнан басқа құқықтық конфликт құрылымына оның объектісі де кіреді. Конфликт объектісі – пайда болу, өзгеруіне және тоқтатылуына конфликт әсер ететін қоғамдық қатынастар. Құқықтық конфликт объектісі болып жеке, топтық, қоғамдық, мемлекеттік мүдделердің мақсаттарын анықтайтын кез-келген материалдық әлемнің элементтері. Конфликттің объектісі болу үшін бұл элемент оны өз бақылауында ұстауға ұмтылатын түрлі әлеуметтік субъектілердің мүдделері қиылысында болуы тиіс.

Құқықтық конфликт объектісін сипаттау барысында «конфликт пәні» категориясымен теңестіріп қарамау керек. Конфликт пәні ретінде тараптар арасындағы ұрыс-керіске себеп болған объективті түрде бар немесе ойдағы мәселе деп түсіну қажет. Тараптардың әрқайсысы бұл мәселенің өз пайдасына шешілетіндігіне мүдделі. Сонымен конфликт пәні – сол үшін және

оны жүзеге асыру үшін тартысқа түсетін субъектілердің материалдық және материалдық емес мүдделері. Бұл билікке ұмтылу, құндылықтарды иемдену, бірінші болу ж.т.б. болуы мүмкін.

Қорытынды

Қорыта келе қазіргі уақытта құқықтық конфликт анықтамасына бірыңғай көзқарас жоқ екенін айту керек.

Құқықтық конфликт деп біз адамдар арасындағы әлеуметтік-құқықтық байланыс пен қатынастың қалыпты көрінісі, көзқарастар, мүдделердің сәйкессіздіктерінің қақтығысы кезінде өзара әрекеттесу тәсілі, өз мақсаттарын көздейтін екі немесе одан көп тараптардың өзара байланысты қарсыласуы деп түсінеміз.

Біз құқықтық конфликт деп дау қандай да болмасын тараптардың құқықтық қатынастарымен (олардың заңды мәні бар әрекеттері мен жағдайларымен) байланысты кез-келген конфликтіні тану керек деген пікірдеміз және сәйкесінше субъект немесе олардың мінез-құлық мотивациясы құқықтық белгілерге ие конфликт объектісі, ал конфликт құқықтық салдар туғызады.

Құқықтық деп кез-келген мемлекетаралық конфликтілерді, соның ішінде шартпен байланысты емес тараптар арасындағы конфликтілерді есептеуге болады. Барлық еңбек, көптеген отбасылық, өндірістік, тұрмыстық және ұлтаралық конфликтілерді егер олар елдің конституциясын, аймақтар арасындағы келісім немесе билік тармақтарын, ұлт мәртебесі мен халық мәселесін қозғайтын болса табиғаты бойынша құқықтық деп танылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1995. – 311 с.
- 2 Парсонс Т. О социальных системах. – М.: Академический проект, 2012. – 832 с.
- 3 Турен А. Возвращение человека действующего // Очерк социологии. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
- 4 Boulding K. Conflict and defense: a general theory. URL: <https://archive.org/details/conflictdefense00boul>
- 5 Дружинин В.В., Конторов Д.С., Конторов М.Д. Введение в теорию конфликта. URL: <https://reallib.org/reader?file=530699>
- 6 Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/kulturologija/bibler_v_s_ot_naukouchenija_k_logike
- 7 Дмитриев А.В., Кудрявцев В.Н. Введение в общую теорию конфликтов. Моск. акад. экономики и права. Изд. 2-е. – Москва: Собрание, 1998. – 157 с.
- 8 Здравомыслов А.Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса. Учеб. пособие для студентов вузов. 5-е изд., доп. – Москва: АО «Аспект-пресс», 2021. – 319 с.
- 9 Козер Л.А. Функции социального конфликта. – М.: Идея-Пресс, 2013. – 205 с.
- 10 Коузер Л.А. Основы конфликтологии: учеб. пособие / пер. с англ. А.А. Крашевского, М.В. Сорокина. – СПб.: Светлячок, 2022. – 189 с.
- 11 Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология. – М.: Норма, 2016. – 101 с.
- 12 Хохлов А.С. Конфликтология. История. Теория. Практика: учебное пособие. – Самара: СФ ГБОУ ВПО МГПУ, 2014 – 312 с.
- 13 Казимирчук В.П. Драма российского закона. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001756180>
- 14 Худойкина Т.В. Юридический конфликт (Теоретико-прикладное исследование). Дис.д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Н.Новгород, 2002. – 488 с.
- 15 Ильин М.В., Ледяев В.Г. Российский Кавказ: проблемы, поиски, решения: монография. – М.: Аспект Пресс, 2015. – 327 с.
- 16 Марченко М.Н. Юридическая конфликтология: теория и методология исследования. – М.: НОРМА, 2022. – 296 с.
- 17 Дружинин В.В., Конторов Д.С., Конторов М.Д. Введение в теорию конфликта. URL: <https://reallib.org/reader?file=530699&pg=1>

REFERENCES

- 1 Fromm Je. (1995) Begstvo ot svobody. M.: Progress, 311 p. (In Russian).
- 2 Parsons T. (2012) O social'nyh sistemah. M.: Akademicheskij proekt, 832 p. (In Russian).
- 3 Turen A. (1998) Vozvrashhenie cheloveka dejstvujushhego // Ocherk sociologii. M.: Nauchnyj mir, 204 p. (In Russian).
- 4 Boulding K. Conflict and defense: a general theory. URL: <https://archive.org/details/conflictdefense00boul>. (In English).
- 5 Druzhinin V.V., Kontorov D.S., Kontorov M.D. Vvedenie v teoriju konflikta. URL: <https://reallib.org/reader?file=530699>. (In Russian).
- 6 Bibler B.C. Ot naukouchenija – k logike kul'tury: Dva filosofskih vvedenija v dvadcat' pervyj vek. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/kulturologija/bibler_v_s_ot_naukouchenija_k_logike_. (In Russian).
- 7 Dmitriev A.V., Kudrjavcev V.N. (1998) Vvedenie v obshhuju teoriju konfliktov. Mosk. akad. jekonomiki i prava. Izd. 2-e. Moskva: Sobranie, 157 p. (In Russian).
- 8 Zdravomyslov A.G. (2021) Sociologija konflikta: Rossija na putjah preodolenija krizisa. Ucheb. posobie dlja studentov vuzov. 5-e izd., dop. Moskva: AO «Aspekt-press», 319 p. (In Russian).
- 9 Kozer L.A. (2013) Funkcii social'nogo konflikta. M.: Ideja-Press, 205 p. (In Russian).
- 10 Kouzer L.A. (2022) Osnovy konfliktologii: ucheb. posobie / per. s angl. A.A. Krashevskogo, M.V. Sorokina. SPb.: Svetljachok, 189 p. (In Russian).
- 11 Kudrjavcev V.N. (2016) Juridicheskaja konfliktologija. M.: Norma, 101 p. (In Russian).
- 12 Hohlov A.S. (2014) Konfliktologija. Istorija. Teorija. Praktika: uchebnoe posobie. Samara: SF GBOU VPO MGPU, 312 p. (In Russian).
13. Kazimirschuk V.P. Drama rossijskogo zakona. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001756180>. (In Russian).
- 14 Hudojkina T.V. (2002) Juridicheskij konflikt (Teoretiko-prikladnoe issledovanie). Dis.d-ra jurid.nauk: 12.00.01. N.Novgorod, 488 p. (In Russian).
- 15 Il'in M.V., Ledjaev V.G. (2015) Rossijskij Kavkaz: problemy, poiski, reshenija: monografija. M.: Aspekt Press, 327 p. (In Russian).
- 16 Marchenko M.N. (2022) Juridicheskaja konfliktologija: teorija i metodologija issledovanija. M.: NORMA, 296 p. (In Russian).
- 17 Druzhinin V.V., Kontorov D.S., Kontorov M.D. Vvedenie v teoriju konflikta. URL: <https://reallib.org/reader?file=530699&pg=1>. (In Russian).

КАЛШАБАЕВА М.Ж.,^{1*}

докторант.

*e-mail: manshuk.1981@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9578-5020

САРТАЕВ С.А.,²

к.ю.н., доцент.

e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9865-7363

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА

Аннотация

В статье проведен анализ понятий социального конфликта и юридического конфликта, дано определение данных категорий, особенности трансформации конфликта в юридический процесс, его объективная и субъективная стороны, проведен теоретико-правовой анализ сущности конфликта. Обосновано авторское понимание определения конфликта и юридического конфликта. С целью разграничения данных категорий при разработке теоретических аспектов исследования были изучены и проанализированы научные труды отече-

ственных и зарубежных ученых в области конфликтологии. Правовым (юридическим) конфликтом следует признать любой конфликт, в котором спор так или иначе связан с правовыми отношениями сторон, следовательно, субъекты, либо мотивация их поведения, либо объект конфликта обладают правовыми признаками, а конфликт влечет правовые (юридические) последствия. Правовым (юридическим) следует считать любой межгосударственный конфликт, в том числе и между сторонами, не связанными договором. Дело в том, что отношения любых государств подпадают под действие норм международного права. Правовыми по своей природе являются все конфликты, так или иначе регулируемые правом.

Ключевые слова: конфликт, правовой конфликт, правовой спор, конфликтология, социальный конфликт, соглашение.

KALSHABAEVA M.ZH.,^{*1}

doctoral student.

*e-mail: manshuk.1981@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9578-5020

SARTAEV S.A.,²

c.l.s., associate professor.

e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9865-7363

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

LEGAL NATURE AND FEATURES OF THE CONCEPT OF LEGAL CONFLICT

Abstract

The article analyzes the concepts of social conflict and legal conflict, provides a definition of category data, features of the transformation of conflict into a legal process, its objective and subjective sides, and conducts a theoretical and legal analysis of the essence of the conflict. The author's understanding of the definition of conflict and legal conflict is substantiated. In order to distinguish between these categories when developing theoretical aspects of the study, the scientific works of domestic and foreign scientists in the field of conflictology were studied and analyzed. A legal (legal) conflict should be recognized as any conflict in which the dispute is in one way or another connected with the legal relations of the parties, therefore, the subjects, or the motivation for their behavior, or the object of the conflict have legal characteristics, and the conflict entails legal (legal) consequences. Any interstate conflict, including between parties not bound by an agreement, should be considered legal (legal). The fact is that the relations of any state are subject to the norms of international law. All conflicts regulated by law in one way or another are legal by nature.

Key words: Conflict, legal conflict, legal dispute, conflictology, social conflict, agreement.